

Kültürün Politik Ekonomisi: Hayek'te Kendiliğinden Bir Düzen Olarak Kültür

Arda Akçiçek

Araştırma Görevlisi | Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

liberal düşünce, Yıl 18, Sayı 71, Yaz 2013, s. 7 - 26

Giriş

Bu çalışmanın amacı Hayek'in politik ekonomiye ilişkin tartışmalarından *kültür* meselesine bakışını ve dolayısıyla kültüre ilişkin liberal bir algılayışı ortaya koymaya çalışmaktır. Hayek, bir iktisatçı gözüyle toplumsal meselelere eğilirken kültür meselesiyle ilgilenmez gibi görünür; ne var ki bu, onun yöntemi ve meseleleri açıklama şekliyle ilişkilidir. Dolayısıyla, görüşlerinden kültüre ilişkin çıkarımlar yapmak mümkündür.

Hayek, klasik liberal ve Avusturya İktisat Okulu'na mensup bir iktisatçı olarak piyasadaki bilgi ve düzen süreciyle ilgilenir. Piyasayı değerlendirmeye çalışması, Hayek'i doğal olarak toplum ve siyasete ilişkin konularla da bağlantılı hale getirir; çünkü Hayek'in politik ekonomi kuramı herşeyden önce topluma ve dolayısıyla siyasete yönelik açıklamalar bulunabilecek bir girişimdir; yalnızca kullandığı bakış açısı, iktisadın bakış açısıdır. Hayek bu bakış açısıyla özgürlük, düzen, hukuk gibi konulara ilişkin fikirler üretir. Bu fikirler arasında toplumsal düzen ve değişime ilişkin argümanlar da vardır ve kültürü de bu argümanlardan ayırmak mümkün değildir.

Hayek'in kültüre ilişkin görüşlerinin literatür açısından önemi herşeyden önce *çokkültürlülük – çokkültürcülük* konularını tartışanlar haricinde liberal düşünürlerin kültür meselesinin kendisiyle ilgilenmediği varsayılır. Bu aslında bir ilgisizlik hali değil, liberal teorinin ya da özgürlük geleneğinin

kullandığı analiz araçlarıyla ilgilidir. Toplumsal ve siyasal konulara ilişkin açıklamalarda genelde politik ekonominin araçlarını kullanan liberal teori bu anlamda kültürü dışlamak ya da ona ilgisiz kalmak amacıyla değil, daha çok kültüre ilişkin belirgin bir tanımlama yapmama ve özünde *kolektif* bir duruma referans yapan kültürel durumu *birey* ve bireye ilişkin olarak görme eğilimindedir. Öte yandan liberal teorinin kültüre atfettiği bir misyon da yoktur. Keza, Hayek'in görüşleri de bu kapsamda önemlidir. Marksist yapısalcı teorisyenlerin kültürü üstyapısal bir kurum olarak görmeleri ve bu doğrultuda belli bir işlev üstlenmiş olduğuna inanmaları onları doğal olarak kültürün ne olduğuna ilişkin karmaşık sorgulamalara sürüklese de liberal teorinin kültürün işlevine dair böyle bir argümana yönelmemiş olması belirli bir tanımlama getirmeyi de özünde gereksiz kılar; çünkü kültür bireyin kendi özel alanına ilişkin ve diğer bireyle olan ilişkisine dairdir. Nitekim bu alanda, toplumdaki hiçbir yapının rolü yoktur. Bireyin sahip olduğu ve paylaştığı kültürel özellikler belirlenmiş, sonradan edinilmiş ya da seçilmiş olsun, hiç kimsenin müdahale edemeyeceği bir alana aittir.

Bu kapsamda Hayek'in görüşlerinin ulus-devlet bağlamında başka bir önemi daha ortaya çıkmaktadır. Ulus-devletin kültür algısı herşeyden önce farklılaştırma ve ayrıştırmaya dayalı, dışlayıcı ve "öteki" yaratmaya yönelik bir algıdır; çünkü ulus, kendi iç bütünlüğünü ve kimliğini belirli faktörler üzerine kurulu kültürel bir türdeşlik üzerinden yaratmaktadır. Dolayısıyla ulus-devlet açısından kültür yalnızca yukarıda sayılan özellikleri değil, aynı zamanda müdahale edilebilir olma özelliğini de taşımaktadır. Nitekim, türdeş bir kültürü yaratmak bir anlamda müdahale etmeyi de gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda, Hayek'in topluma ve kültüre bakış açısı bu algılayışın tam karşısında olması dolayısıyla önemlidir; çünkü Hayek kültürün müdahale edilmemesi gereken ve kendiliğinden evrimleşen bir düzen olduğuna inanır.

Hayek'in görüşleri onu, gerek kültüre yapısal bir gözden bakan Marksist kuramdan gerekse kültürün şekillendirilebilir ve müdahale edilebilir bir alan olduğuna inanan ulus-devlet algısından ayırır. Keza bu, aynı zamanda çuk-kültürlülük - çuk-kültürcülük tartışmalarının yanı sıra, kültürün kendisine ilişkin liberal bir perspektif de ortaya koyar. Bu kapsamda, öncelikle bu çalışmada kültürden neyin kastedildiğini tartışmakta yarar vardır. Buna ilave-ten bireylerarası kültürel etkileşim ve kültürlerarası alışverişe (exchange) değinmek, bu doğrultuda küreselleşmenin kültür ile bağlantısını tartışmak ve ulus-devletin konumunu tartışmak da önemlidir. Öte yandan, bu konu başlıklarının her birinin Hayek'in kültüre ilişkin görüşleriyle de esas bir bağlantısı vardır..

1. Kültür

Kültür, neredeyse tüm sosyal bilim dallarının ilgilendiği ve tanımlamaya çalıştığı bir olgudur. Ne var ki kültüre net bir tanım getirmek neredeyse tüm sosyal bilim disiplinleri için oldukça zordur. Bunun temel nedeni, kültür olgusunun karmaşık bir yapıda olması ve tek bir disiplinden bakılarak anlaşılmasının güç olmasıdır.

Kültür kavramının net bir tanımını yapmanın gerekliliği bir yana bu kavramın sahip olduğu belli başlı özelliklerden bahsetmek mümkündür. Bu özelliklerden biri kültürün bir topluluğa ait olması, yani aslında toplumsal referansının mecburiyetidir. Bu kapsamda, kültür bir toplumsal grubun tüm imgesel pratiklerini, yani bütün bir yaşam biçimini kapsar. (Williams, 1993: 10-11) Keza, belli bir toplumun temel özelliği, üyelerinin tek bir kültüre göre oluşmuş toplumsal ilişkiler içinde olmasıdır. (Giddens, 2005: 22) Bu durum, kültürün bireysel durumunu yadsımayı gerektirmez. Nitekim, toplum içinde *insanların birbirleriyle kurduğu iletişim* sayesinde yaşamlarını anlamlı kılmaya çalışması, kültürün merkez sürecidir (Tomlinson, 2004: 33).

Giddens'a göre (2005: 22) kültür, bir toplumdaki yaşam biçimlerine göndermede bulunur: "Kültür, bu insanların nasıl giyindiklerini, evlilik gelenekleri ile aile yaşamlarını, çalışma örüntülerini, dinsel törenlerini ve boş zaman etkinliklerini içermektedir." (2005:22) Dolayısıyla kültür, "insanların sembolik pratikleri yoluyla anlam inşa etmeye çalıştıkları bir yaşam düzeni olarak görülebilir." (Tomlinson, 2004: 33)

Antropolojideki bazı kabuller, kültürü doğal bir oluşum süreci olarak kabul eder. Buna göre, kültür doğaya referans veren ve kendiliğinden gelişen bir yapıdır. Her ne kadar kültürün "üretilen" bir endüstri olduğu iddia edilse de Harvey'in New York kenti için söylediği "burada doğal olmayan tek bir şey yok" sözü aslında kültürün bir başka özelliğine referans vermektedir. Kültür özü itibariyle, insanlar ve insan toplulukları tarafından üretilse de bu üretim doğal bir sürece işaret eder; yani kültür insan dizaynı değildir. Bu bakış açısı bir anlamda Hayek'in *kendiliğinden düzenine* benzer. İnsanlar kültürel unsurları doğal süreçlerde üretir ve paylaşırlar. Bu üretim, ihtiyaç ve talepler doğrultusunda insanların keşfetme duyularıyla yola çıktıkları ve diğer insanların ihtiyaçlarına karşılık bularak hiçbir müdahaleye gerek duymadan yaptıkları bir faaliyettir. Örneğin, demokrasi bir kültürel öge olarak ele alındığında, demokrasinin kültür içinde üretilmesi tarih boyunca yaşanan deneyimler ve bu deneyimlerin ortaya koyduğu sonuçlarla ortaya çıkmış; hiçbir devlet ya da toplum, rejimini kasıtlı ve özellikle demokrasi olarak benimsememiştir. De-

mokrasinin, bir kültürel öge olarak kabul edilebilir bir yönetim şekli haline gelmesi toplumların deneyimleri sonucudur. Bu olgu her ne kadar siyaset kurumunun icadıymış gibi görünse de aslında kültürel üretimin, yani toplumsal yaşam düzeninin doğal getirisi. Dolayısıyla, yine Hayek'in kendiliğinden düzenler için söylediği *insanların yaptığı ancak insan dizaynı olmayan* özellik, kültür için de geçerli bir özelliktir.

Kültüre ilişkin belirtilmesi gereken bir başka önemli özellik, kültürün geçişken olması, yani toplumlar ve toplumsal formasyonlar arasında aktarılabilir olmasıdır. Bu, temelde şu anlama gelmektedir: Farklı toplumların doğal olarak sahip oldukları farklı kültürler ögler tıpkı malların değişimi gibi değiştirilebilmektedir. "Kültürel alışveriş" olarak adlandırılacak bu süreç insanlar arasında doğal olarak gerçekleştirilmektedir. Keza, bu durum yalnızca farklı toplumların farklı kültürleri arasında değil, aynı toplumda nesiller arasında da söz konusudur. Bu durum kültüre ilişkin özünde iki temel ögeyi ortaya çıkarır. Bunlardan ilki, belli bir kültürü paylaştığına inanılan bireylerin bu kültür tarafından kapsanması, yani dahil edilmesidir. Diğeri ise bu belirli kültürü paylaşmayanların yine aynı kültür tarafından dışlanmasıdır. Bu kapsamda kültür, bireyler ve topluluklar arasındaki temel farklılık unsuru olurken aynı zamanda farklılıktan kaynaklı bir gerilime de neden olur. Bu gerilimin kavgaya ya da savaşa dönüşmesi olasıyken, bunun farklı kültürlerle sahip bireyler tarafından barışçıl süreçlerle yönetilmesi de mümkündür. Bireylerin doğal huzur arayışları, aradaki farklılığı kavga yerine kültürel farklılığı en aza indirerek gerilimi düşürmek şeklide gerçekleştiğinde "kültürel alışveriş" süreci başlar ve bu aşamada farklı kültürlerin birbirlerine benzemeye başlaması, hatta bir kültürün tamamen diğerkültüre dönüşmesi söz konusu olabilir. Kültürel etkileşim, elbette, her zaman bu yönde gerçekleşmez. Kültürel alışverişe kendini kapatan birey ya da topluluk, bu anlamda her türlü farklılıktan doğabileceği gibi kültürel farklılıktan doğan gerilimin de sürmesine neden olur. Dolayısıyla, kültür ve kültürel alışveriş önceden tahmin edilebilen süreç ve yapılandırmalarla yönetilebilen olgular değildir. Her iki olgunun da doğal olarak ortaya çıktığı ve işlerlik kazandığı düşünülmesi bile kültür gibi birey ve toplulukların tüm yaşantısını kapsadığına inanılan süreçleri yönetmek büyük ve etkili mekanizmalar gerektirir ki aslında tarih boyunca ortaya çıkan hiçbir toplumsal ya da siyasal yapının kültürü ve kültürlerarası geçişi yönetemediği, yönetmeye kalkanların ise başarılı olabildiği iddia edilemez.

İnsanların doğal sayılabilecek huzur ve güvenlik arayışı aslında *yakınlık* duygusuyla oldukça ilişkilidir. Keza Schnapper insanlar için yakınlığın önemini şu görüşleriyle dile getirir:

İnsanlar kendi yakınlarıyla yaşama eğilimindedir. "Yakın", insanlar için genelde aileyi, akrabayı, arkadaşını, dinî veya etnik bağı olduğu herhangi bir toplumsal grubu ya da milletini ifade eder. Aile ve akraba gibi yakınlar kan bağına bağlıdır. Arkadaş sosyal çevrede iradi ve seçimsel bir yakını ifade eder. Din, etnik grup gibi yakınlar ise iradi olmayan ancak sosyalleşme sürecinde elde edilen ve insanların seçmediği yakınlarıdır. Millet denilen yakın ise insanların ne kan bağıyla sağladığı, ne sosyalleşme sürecinde elde ettiği, ne iradi ne de seçimsel çevredir. (aktaran Akçiçek, 2009)

Toplumsal yakınlıklar ve gruplaşmalar hakkında yanlış bilinen bir durum vardır. Buna göre, insanların kendi yakınlarıyla; yani biyolojik, sosyal ve "soyut" yakınları ile yaşama eğilimi en az çabayı gerektirir. Oluşturulmuş yakınlık ortamı kendi başına değerle yüklenir. Öte yandan, "başkaları"yla ahbablık etmek daima bir uyum çabasını gerektirir ve bu çabadan kaçınmak doğal bir eğilimdir. Bize benzemeyenlere duyduğumuz antipati bu anlamda doğal, olağan ve evrensel kabul edilir.

Schnapper'ın, bu çalışmanın kültüre ilişkin argümanını güçlendiren değerlendirmesi aslında çalışmanın bundan sonraki kısmının da özeti gibidir. Yukarıda da belirtildiği üzere, kültür özünde farklılık yaratan bir olgudur. Her farklılık gibi kültür de insanlar arasında gerilimlere yol açar. Yakınlık hissi, insanların huzur ve güvenlik arayışları açısından sahip olduğu doğal bir eğilimdir ve arkadaş ya da dinî ve etnik bağlılığı yakın kılan temel unsur kültür içindeki sosyalleşme süreci, yani kültürel benzeşimdir.

Kültürel benzeşime işlerlik kazandıran temel unsur kültürel değişimdir. Her kültürel değişim bir uyum çabası demektir ki bundan kaçınmanın doğallığı gibi bunu geçerli bir çözüm olarak görmek ve farklı olana duyulan antipati kadar huzur ve güvenlik arayışı ve otaya çıkan gerilimin azaltılması adına antipatinin ortadan kaldırılması için harcanan enerji de doğaldır .

Kültürün bu özelliği, tartışmayı bir başka konuya, yani kültürlerarası geçişlere götürmektedir. Kültürlerarası geçişler bu bağlamda ve özellikle küreselleşme çerçevesinde tüm kültürlerin birbirine benzemesi tartışmasına yol açmaktadır. "Kültürlerin birbirine benzemesinin ne gibi bir sakıncası vardır? Kültürel farklılık kendiliğinden *olumlu* bir değer olarak görülebilir mi? Farklı kültürlerin pragmatik değeri nedir?" gibi sorular oldukça geniş bir tartışmayı gerektirse de yine de akılda tutulmalıdır. Bu aşamada ve Hayek'in ileride aktarılacak görüşlerine referans yapması açısından *kültürlerarası geçişler* konusuna değinmekte fayda vardır; çünkü giriş kısmında belirtilen egemen kültür algısının aksine Hayek'in kültüre ilişkin görüşleri gerek tanımı ve özellikleri gerekse işlevi bakımından bu konuyla yakından ilişkilidir.

2. Kültürlerarası Geçişler

“Kültürlerarası benzeşim” kuramı ilk olarak Kübalı antropolojist Fernando Ortiz tarafından 1940 yılında benzeşen ve bütünleşen kültürleri açıklamak için kullanılmıştır. İspanyolların Küba’daki kolonicilik faaliyetlerine atıf yaparak, bunları başarısız kültürel benzeşim olarak değerlendiren Ortiz’in kuramı, bir kültürden diğer kültüre öge geçişlerinden fazlasını kapsamaktadır. Yani, yalnızca başka bir kültüre sahip olmayı (kültürlenme-acculturation) ya da önceki kültürü kaybetmeyi/terketmeyi (deculturation) değil; buna ilaveten bu iki durumun biraraya gelmesiyle oluşan yeni kültürel fenomenin sonuçsal yaratımını (yeni kültürlenme-neoculturation) ortaya koymaktadır (Ortiz, 1995:102-103). Keza, İspanyolların koloniciliği sırasında, kültüre ilişkin faaliyetlerini başarısız bulmasının nedeni onların kültüre direkt bir müdahaleyle, karşılaşan iki kültürün etkileşimini şekillendirmek istemeleri olarak gördüğünü belirtmek gerekir.

Ortiz’e göre (1995) kültürlerarası benzeşim, insanların, zaman içinde, çatışmaları abartmak yerine onları çözüme eğilimlerini yansıtır. Modern zamanlarda, çatışma ve çözüm geniş olarak iletişim ve ulaşım teknolojileriyle açıklanmaktadır. Birbirlerinden farklı olan ya da ayrı kalan eski kültürel özellikler, toplumları biraraya getiren güçler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle, kültürlerarası benzeşim, savaşı, etnik çatışmayı, ırkçılığı, çokkültürcülüğü, kültürlerarasılığı, ırklararası evliliği ve bir kültürden daha fazlasıyla ilişkisi olan diğer durumları kapsamaktadır. Başka bir deyişle, kültürlerarası benzeşim küresel fenomenin ve insan eyleminin bir boyutudur.

Kültürlerarası benzeşim süreci genel olarak oldukça karmaşıktır. Bir anlamda, makro-sosyal düzeyde büyük güçler tarafından yaratılan sorunların *bireylerarası* düzeyde çözümüdür. Çatışmayı yöneten güç, basitçe, yakınlıktır: İnsanları birbirinden ayıran sınırlar (bunlar bir anlamda izolasyona ölçü sağlar), toplumlar birbirlerinin sınırlarına tecavüz etmeye başladıklarında çatışma konusu haline gelir. Birarada yaşamak için hemen bir araç bulunamazsa çatışma düşmanca bir hale dönüşür. Ne var ki bu süreç, insanlar arasındaki bağlar sayesinde bir çözüme doğru da evrilir. Tarih, bize, sıklıkla birarada yaşama sürecinin düşmanlıklarla başladığını, var olan kutuplaşma eğiliminin zamanla ortadan kalkıp bir çözüme doğru gidildiğini göstermiştir. Elbette, bu birarada yaşama sürecinden kaynaklanan düşmanlıkların derecesi soykırımdan kültürlerarası doğal benzeşime kadar değişkendir. (Bknz. Ortiz, 1995)

Kültürlerarası yakınsama sürecinde birçok engelin var olduğu düşünülse de Ortiz’e göre bu sürecin önündeki engeller büyük değildir. Buna en iyi

örnek dildir. Dil her ne kadar etnik yakınsama önünde büyük bir engel gibi görünse de bunun aşılması bir nesil içinde gerçekleşebilir. Örneğin, İngilizce'nin bugünün geçerli *lingua-franca*'sı olarak Anglo-Amerikalılar'dan çok Anglo-Amerikan olmayanlar tarafından konuşulması gibi.

Aslında, Ortiz için kültürel benzeşim süreci insanların doğal eğilimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu eğilim, kültürel farklılıklardan kaynaklanan gerilim ve çatışmaları çözüme ulaştırma eğilimidir. Bu kapsamda, farklı kültürlerin birbirlerine benzemesi, bazı kültürlerin doğal bir asimilasyon sürecini bazılarının da asimile olmayı kabul etmesi normaldir. Keza, birbirlerine yakın kültürlerin -çatışma halinde olsalar bile- birbirlerine benzemesi bundandır. Ne var ki belirli güçler tarafından bu sürece müdahale edilmesi farklı durumların ortaya çıkmasına neden olabilir. Örneğin, devlet gibi bir mekanizmanın devreye girmesi ve çeşitli politik amaçlar çerçevesinde farklı kültürleri baskın kültürle homojenize etmeye çalışması yapay bir asimilasyon süreci ortaya koyabilir ve hatta bu süreç öjeni ve soykırım gibi uç noktalara gidebilir. Siyasal çokkültürcülük ve tanınma politikaları bile bu anlamda doğal benzeşim sürecini sekteye uğratar. Yani, Ortiz'in savunduğu düşüncelerden biri özetle saf, otantik ya da etkileşimde olmayan herhangi bir kültürün mevcut olmadığı, zaten kültür denilen olgunun böyle bir şey olmadığıdır.

Morley ve Robins'e göre (aktaran Tomlinson, 2004: 178) kendi içinde homojen olduğu iddia edilen doğal ya da otantik her kültüre ait imgeyi reddetmemiz ve her kültürün diğer kültürlerden bir şeyler alarak kendi içinde bunları doğallaştırdığını kabul etmemiz gerekir. Keza, diğer kültürlerden hiçbir şey almadığını iddia eden bir kültür bu doğrultuda yanılğı içindedir. Çünkü kültürel alışveriş, Ortiz'in de belirttiği üzere doğal bir gereksinimdir.

Kültür özünde durağan değil, hareketli bir yapıdır. Kültürü mekâna bağlayan kaçınılmaz kavramsal bağları yoktur; keza kültürden bahsettiğimizde bir anlamlar yaratma sürecinden bahsediyorsak, bu anlam bağlarının kültürlerarası akışlarda da üretildiğini ileri sürebiliriz. (Clifford'dan aktaran Tomlinson, 2004: 47)

Bu bağlamda aslında yukarıda sorduğumuz sorulardan bazılarına da yanıt vermek mümkündür. Farklı kültürlerin birbirlerine benzemesinin ne gibi bir sakıncası vardır ya da bir kültürün farklı olarak kalmasının pragmatik değeri nedir sorularına bu doğrultuda verilebilecek yegâne cevap aslında her iki durumda da kültürlerin iç yapısı açısından önemsiz olduğudur. Keza, Tomlinson'a göre (2004: 99) kültürün farklılıkla zorunlu bir bağlantısı yoktur. Çünkü kültürün öncelikli işi var olan farklılığın sürmesini sağlama uğraşı değil, daha çok insanların tüm yaşantısı için bir anlam inşası faaliyetidir. Kültürün farklılık fikriyle bağlantılı hale gelmesi tarihsel bir durumdur ve farklı yerel

koşulların işidir. Ne var ki bu farklılıklar kültürel oluşumun amacı değil ancak sonucudur. “Kültürel işler farklılık üretebilir; fakat bu, kültür temelde farklılıktan oluşur demekle aynı şey değildir.”

Eğer kültür özünde farklılıkla sıkı sıkıya bağlı değilse, o halde farklı evrenselleşmelerle de bir karşılık göstermemektedir. Bunu kabul etmek bizim kültürel emperyalizmin “kötü evrenselciliği”, dayatılan batılılaşma, kültürel homojenleştirme ile evrenselciliğin daha tehlikesiz biçimlerini ayırt etmemize izin verir. Tehlikesiz evrenselcilikle anlatmak istediğim, varoluşun temelini oluşturan, gezegendeki tüm insanlar için geçerli, kültürel özgüllüklerden bağımsız bazı ortak koşulların olabileceği ve bu ortaklık göz önüne alınarak üzerinde uzlaşmış değerler inşa edebileceği. Örneğin evrensel insan haklarının siyasi-hukuki söyleminde ya da ortak çevresel sorunlarla ilgili olarak küresel siyasette böylesi uzlaşımın değerlerin kurulmaya çalışılması kuşkusuz erdemlidir ve benim görebildiğim kadarıyla, farklılığın bir şekilde geri plana itilmesini gerektirecektir. Hatta küresel modernlikte yerel kimliğin yeniden yerleştirilmesinde insanlığın evrensel çıkarları anlayışının olması gereklidir. (Tomlinson, 2004:100)

Sonuç olarak, kültür doğası gereği akışkan, değiştirilebilir bir malzemedir. Çoğu zaman insanların doğal eğilimlerinden kaynaklanan kültürel değişim süreci farklı kültürlerin birbirine benzemesine yol açar. Her ne kadar Hardt ve Negri gibi yazarlar (2001) küresel kültürün oluşmasını bir tehlike olarak görüp, aslında bunun İmparatorluğun hegemonya aracı olduğunu iddia etseler de son söz olarak şu söylenebilir: İnsanlar zaten doğal olarak kültürel alışverişte bulunuyor ve kültürler birbirlerine benziyorsa, bütün kültürlerin birbirine benzediği bir düzenin tehlikeli tarafı nedir?

3. Küreselleşme ve Kültür

Küreselleşme denildiğinde ilk akla gelen teknolojiyle birlikte gelişen bir sosyal düzenin ortaya çıkışıdır. Buradaki kasıt, teknolojik gelişmenin yeni sosyal düzenler yaratmasıdır. Özellikle bilgi teknolojilerinin gelişimi ve gerek bilgiye gerekse uzakta olan herşeye daha yakın hale gelmemiz, hayat biçimlerimizi etkilediği ölçüde kültürü de etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir.

Kültür ve küreselleşme bağlamında teknolojinin tartışılması gereken en önemli yönü bunun kültürler arasındaki bağlantılılığı yoğunlaştırması ve dolayısıyla bu kültürleri birbirine yaklaştırmasıdır. Keza, Tomlinson’a göre (2004:12) küreselleşmenin merkezinde yatan kültürel pratikler, *karmaşık bir bağlantılılık* halinin yansımalarıdır. Küreselleşme, bütün diğer parametrelerinden ayrı, modern yaşamı karakterize eden, hızla gelişen ve giderek yoğunlaşan karşılıklı bağlar ve bağımlılıklar ağına işaret eder.

Kültürlerarası bağlar, küreselleşmeyle ortaya çıkmış değildir. Ne var ki küreselleşme bu bağların yoğunluğunu arttırmıştır. Jameson’un bahsettiği zaman-mekân sıkışması aslında küreselleşmeyle birlikte fiziksel mesafeleri aşmanın kültürel mesafeleri aşmakla ne kadar da ilgili olduğunu göstermek-

tedir. Yakınlık, gerek mekânsal, gerekse kültürel anlamda küreselleşmenin başarılarından biri olarak kabul edilebilir. Kültürel alışverişin mekânsal ve kültürel yakınlarla daha kolay yapılabildiği hesaba katıldığında, küreselleşme bir anlamda kültürel geçişin ne kadar da kolay olabildiğini gösterir gibidir. Nitekim bu durum, küreselleşmenin tek kültürel sonucu değildir. Diğer taraftan, küreselleşmeyle birlikte yoğunlaşan bağlantılılığın yakınlığı işlevsel hale getirmesi de bir sonuç kabul edilebilir. Tomlinson'un bahsettiği (2004:19) küresel mekânların bağlantı koridorları haline gelmesi başka bir anlamda kültürün mekâna bağlılığını da zayıflatmıştır.

Bu durum, Robertson'un iddiasına göre (1999) insanların farklı yaşam şekillerinin konuşur hale gelmesi demektir; yani Tomlinson'un da ifade ettiği üzere (2004), karmaşık ve küresel bir insanlık durumudur. Robertson'a göre, küresel kültürel akışlar, yerel kültürleri yeniden canlandırmıştır. Bu nedenle yerel farklılıklar Batı'nın benzerliğe zorlayan güçleri tarafından tamamen ortadan kaldırılmış sayılmazlar. Hatta, bu küresel faktör *benzersiz kültürel alanlar* yaratmada hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Robertson için kültürel küreselleşme her zaman yerelde gelişmekte ve bu anlamda yerelin öğeleriyle sentezlendiğinde yine farklı kalmakta ve bir türdeşlik göstermemektedir. "Kültürel "melezliğin" ortaya çıkan görünümleri, "benzerlik" ve "farklılığın" belirgin göstergelerine indirgenemez." (aktaran Steger, 2006:106) Keza, Tomlinson için (2004: 93-198) "küresel kültür, melezleşmiş kültürdür" ve melezlik, artan bir biçimde küresel deneyim haline gelmiştir. Ona göre melezlik düşüncesinin merkez kavramı karışımdır ve melezlik "kültürler arasında artan trafiğin sonucunda dünyanın farklı yerlerindeki kültürlerin birbirine karışmasıdır." Bütün kültürler tarihsel olarak melez olagelmıştır ve küreselleşme bu karışma sürecine ivme kazandırmıştır.

Melezleşme, mantık gereği homojen bir durum değildir. Farklı kültürler, küreselleşmeyle birlikte daha yakın hale gelmiş, daha fazla bağlantılı olmuş ve aralarındaki geçişler daha da artmıştır. Böylelikle birbirlerine benzemeleri daha olası hale gelmiştir. Küreselleşmenin, dünyaya yaptığı da aslında tam olarak bir düzen değişikliğidir. Özellikle *ulus devletle birlikte farklı olmayı doğal olamaktan öte siyasi bir mesele olarak gören toplumlar*, ulus devletin sınırlarıyla çizilmiş farklılık ölçütlerini yitirmektedir. Kesin ayrımlar koyan bu sınırlar, aslında ulus devletin egemen olduğu alan için homojen tek bir yapıyı arzu etmekteyken, bu alan dışında kalandan kesin bir farklılığı öngörmekteydi. Dolayısıyla, gümrükler, pasaportlar, vizeler, vatandaşlık uygulamalarıyla farklı olanı mümkün olduğunca *dışarıda* bırakıp hem kendi iç bağlılık ve istikrarını sağlayacak hem de Schmitt'in deyimiyle (2006) öteki üzerinden kurduğu düşmanını belirlemiş olacaktır. Dolayısıyla, mücadelenin devamlılığı

bu düşman üzerinden rahatlıkla ilerletilebilirken, kültürel değişim ve benzeşimin -Ortiz'in belirttiği üzere- barışçıl yönü işlevsiz kalacaktı.

Bu durum, bir noktada toplum algısının ulus-devletin ötesine geçememesinin de sonucudur. (McGrew, 1992:63) Bugün, modern sosyolojinin bile toplum algısı ulus-devlet tartışmasıyla başlarken, aslında toplumun antropolojik genlerinin ulus-devletin çok daha gerisine gittiği ve farklılıkların bu derece keskin olmadığı ve aslında çok da önemsenmediği düzenlerin var olduğu bilinmektedir. Bu nedenledir ki küreselleşmenin yarattığı yeni düzen, özellikle kültürel bağlamda şaşırtıcı hatta daha da ileri giderek kabul edilmesi güç bir meseledir. Bauman'ın da belirttiği gibi, *ulus-devlet egemenliği, sınırlarını en canlı haliyle gösterdiğinde geleneksel toplum güvenilir bir referans çerçevesi olma ihtimalini kaybetmiştir.* (aktaran McGrew, 1992:64)

Kürselleşme, toplumsal düzeni değiştirirken, aynı zamanda *toplum mühendisliğini* de işlevsiz bırakmaktadır. Pozitivist geleneğin toplumu inşa etme faaliyetinin belirgin mekanizması, toplumu kontrol etmektir. Ne var ki küreselleşmeyle birlikte toplumların eskisi kadar kontrol edilemediği ve var olan kontrol mekanizmalarının da etkisiz kaldığı görülmektedir. Bu nokta aslında Bauman'ın modern devletin kontrol fetişi dediği durumun tam tersidir ve kültürel değişim ve benzeşimlere potansiyel birer tehlike gözüyle bakan anlayışların bir ölçüde kontrol dışılıktan korktuğu da kabul edilebilir.

Modernite ve ulus devlet bağlamından, tekrar küreselleşme ve kültürlerarası geçişler meselesine dönersek, küreselleşmenin kültürel farklılığı azalttığı –tamamen ortadan kaldırdığını iddia etmek güçtür- bir gerçektir. Tomlinson'un verdiği havaalanı örneğinde olduğu gibi (2004:18), bütün havaalanları neredeyse aynıdır ve aynı işlevi görür: “Bu işlev tam da uluslararası yolcuların bir kültürden diğerine geçişi yumuşatarak, işlevsel bir ortak payda altında kültürel farklılığı minimum düzeye indirmektir.” Ne var ki, yine Tomlinson'un deyişiyle kültürün küresel çapta homojenleştiğini iddia etmek havalanından hiç çıkmamak anlamına gelmektedir.

Bu aşamada, kültürün bir başka yönünden bahsetmekte yarar vardır. Kültür ve kültürel ilişkiler kolayca esneyebilen ilişkilere sahiptir. Bu durum kültürlerarası geçişlerin çok daha kolay olmasını sağlamaktadır. İnsanların önceki zamanlarda farkında olmadıkları şey *küresel olan bir kültürel farkındalıktır.* Keza, gidebildiği yere kadar tanıma fırsatı bulan insan ve insan toplulukları, küreselleşmeyle birlikte bugüne kadar hiç sahip olmadığı bir kültürel kaynağın önünde durmaktadır. Nitekim bağlantılılığın bu kadar yoğunlaşmasının temel nedeni de budur. Türkiye'deki bir akademisyenin Arjantin mutfağını biliyor olması bu kadar mesafeyi çok daha rahat –fiziksel olması gerekli de-

ğildir- katedebiliyor olmasındandır. Bu durumun yarattığı günlük yaşam deneyimlerimiz aslında yerleşik yaşam dünyalarımıza uzaktaki olayların, ilişki ve süreçlerin çok daha rahat nüfuz etmesindedir. (Tomlinson, 2004: 39-87).

Sonuç olarak, kültür, doğası gereği akışkan ve değiştirilebilir bir toplumsal olgudur. Kültürel ilişkiler dönüştürülebildiği gibi, bu ilişkiler rahatça esneyebilir de. Yakınlık, gerek mekânsal gerekse kültürel anlamda kültürlerarası geçişlerde bir avantajdır. Mekânsal ve kültürel anlamda yakın olan toplumların –siyasal yapılar buna engel olmuyorsa- birbirleriyle kültürel alışverişte bulunmaları ve kültürel değişimi işlevsel kılmaları daha kolaydır. Küreselleşme bir yandan kültür ve farklılığa dair algıyı dönüştürürken diğer yandan da farklılık üzerine inşa edilmiş ulus-devlet düzenini değiştirmektedir. Toplumları ve dolayısıyla insanları yakınlaştırırken aynı zamanda bağlantılılığı arttırmakta ve modern algının yarattığı kültür anlayışını yıkmaktadır. Bu durum, kültürel farklılığın zorunluluğu üzerine bir dizi soruyu akla getirirken başka bir şüpheyi de zihinlerimize işlemektedir: Kültürlerarası ilişkiler bu denli doğal ve işlevsel olabiliyorken, toplumlararası kültürel ilişkiler neden ontolojik bir farklılık kabulü üzerinden değer bulmaktadır?

4. Küreselleşme, Kültür ve Ulus-Devlet

Yukarıdaki başlıkta modernitenin kültür üzerindeki algıyı ne ölçüde sınırlandırabileceği noktasında bazı ipuçları vermeye çalıştık. Modern kültür algısının farklılığa ontolojik bir değer biçmesi ve farklı olanın bu anlamda hem pratikte kötülenmesi hem de sosyal teori açısından olumsal bulunması yine modernitenin ironisi gibi görünmektedir. Bu durum belli ki homojenleştirici ulus-devlet mantığının *çokkültürcü* politikalara eklenmesi sayesinde. Yani farklılıklar üzerinden ulus-devletin kendi içindeki zorlamayı kırmaya çalışması dolayısıyladır. Ne var ki tekrar Bauman'a dönecek olursak, düzen, modernitenin en önemli ödevlerinden biridir:

Müphemliği kazıma çabası tipik bir modern pratiktir; modern siyasetin, modern aklın ve modern yaşamın özüdür. Bu kesin olarak tanımlama ve kesin olarak tanımlanamayan herşeyin bastırılması ya da ertelenmesi çabasıdır. (Bauman, 2003-1:18).

Gelenekselliğin ve belirsizliğin, yani aslında bir kaos halinin bulunduğu modernite öncesi dönemin bütün toplumsal, siyasal ve ekonomik telaşlarından kurtulmaya çalışan modernite, bu kapsamda, ulus-devleti, bürokrasiyi, iş bölümünü ve ulus üzerinden inşa etmeye çalıştığı kimliği yaratmıştır. Dolayısıyla, Bauman'ın bahsettiği düzen halinin korunmasının sorumluluğu ulus-devlete düşmüş, bu devletin üzerine kurulduğu etnisite – daha sonra ulusa dönüşecektir - haricindeki diğer etnisitelerin bastırılması, ötekileştirilmesi

ve zaman zaman ortadan kaldırılmasına bağlanmıştır. Keza toplum içinde bulunan farklı grupların istenen homojeniteyi bozması, aslında siyasal birliğin oluşamaması dolayısıyla da devlet egemenliğinin tehlikeye düşmesi, güçsüz kalması hatta ortadan kalkması demektir (Schmitt, 2006). Bu durumda ortaya çıkacak anarşi hali ise modernizmin hiç de istemediği bir şeydir.

Bauman, yerli-yabancı, dost-düşman, bizler-onlar gibi karşıtlıkların modernitede birbirine muhtaç ve bağımlı olduğunu iddia eder. Ne var ki bu bağımlılık asla simetrik değildir. Bu karşıtlıklarda *“ikinci taraf, tasarlanmış, zoraki tecrit edilmişliğinden dolayı birinciye bağımlıdır. Birinci ise, kendini doğrulamak için ikinciye bağımlıdır.”* O halde yabancılık, doğal olarak, *“ulus-devlet inşasının atık maddesidir.”* (Bauman, 2003:26-27)

Modernitenin yabancı inşası, ulus-devlet bağlamında okursak, ulusun dışında kalan başka bir ulus üzerine kuruludur. Ulus-devletin bu anlamdaki temel fonksiyonlarından biri zaten içte bir homojenleştirmenin sağlanmış olmasıdır; yani, içte tek bir ulus için farklı unsurların ortadan kalkmış olması gerekmektedir. O halde yabancı, başka bir ulusa mensup olandır. Çünkü bu başka ulusun herşeyi olduğu gibi en başta kültürü farklıdır; farklı ulusallıklar farklı kültürel öğeler, özellikler demektir. Dolayısıyla kültürel farklılık yabancı olmanın en başat koşuludur.

Ulus-devletin yabancıya muhtaçlığı kendi iç istikrarı ve egemenliğinin devamı için önemli bir husustur. Daha da önemlisi, düzen için yabancı ayrı bir fonksiyona sahiptir. Yani yabancı olanın her daim düzeni bozma potansiyeli, onun *kontrol altında tutulmasını ve dışlanmasını* gerekli kılar. Öyleyse, sınırlar, sınırlardan geçişler, gümrükler, vizeler, yabancı politikaları, vatan-daşlık düzenlemeleri ulus devletin mantığına oldukça uygundur. Bu doğrultuda kültürlerarası geçişler her zaman tehlikeli görülür; çünkü oluşturulmuş homojen kültürün bozulması istenmez. Öte yandan küreselleşme, bir karmaşıklık hali yaratması dolayısıyla, ulus-devletin kontrol mekanizmalarını altüst etmektedir. Düzenin korunması ancak bu kontrol mekanizmalarına sahip olduğu sürece mümkündür. Kültür başlı başına kontrol edilmesi oldukça güç bir yapıyken, küreselleşmeyle birlikte kültürün kontrol edilmesi ulus-devlet için artık neredeyse imkânsızdır.

Bu durum başka bir tartışmayı gündeme taşımaktadır. Küreselleşmenin modernitenin uzantısı olduğunu iddia eden anlayışlar, kontrolün artık ulusal değil, küresel olduğunu ve düzen arayışının ulus-devletin sınırlarını aşım tüm küreye yayıldığını iddia etmektedirler. Hardt ve Negri'nin İmparatorluk (2001) adlı eserlerinin temel telaşı ve ana teması budur. Onlara göre, küreselleşme ekonomik, siyasal ve kültürel anlamda tek bir dünya düzeni hede-

fine odaklanmıştır. Bu sayede, küreselleşen farklılıkların biraradalığı değil, kapitalizm, liberal demokrasi ve Anglo-Amerikan kültürüdür. Bu argüman, çalışmamızı sınırlı bir şekilde ilgilendirse de McGrew (1992:65) konuya şöyle bir yanıt vermektedir: Dünyanın tek bir global sistem olarak görülmesi küresel kültürel hegemonya ya da küresel politik entegrasyon anlamına gelmemektedir. Bundan öte, bu durum, insanların karşılıklı ilişkilerinin, karşılıklı bağlantılılıklarının ve farkındalıklarının dünyayı tek bir sosyal alan olarak yeniden inşa ettiği çok daha karmaşık bir konumu tanımlamaktadır.

Hardt ve Negri'nin iddiası *küresel kültüre* referans verse de Steger (2006), bu kavramı tam tersine çevirir ve küreselleşmenin yaptığı *kültürel küreselleşme* olduğunu iddia eder. Ona göre kültürel küreselleşme, "dünya üzerindeki kültürel akışların artmasını ve yayılmasını ifade eder." (2006:99)

Steger, kültürü, anlamın simgesel inşası, ifade edilmesi ve yayılması olarak kabul eder. Kültürün küresel konumunu ele alanları eleştiren Steger, son yıllarda kültürel karşılıklı ilişkilerin ve bağımlılıkların artmasıyla birlikte bazı yorumcuların çağdaş küreselleşmenin temelinde kültürel uygulamaların olduğunu düşünmelerini garipseler. Çünkü ona göre:

kültürel küreselleşme rock'n'roll'un, Coca-Cola'nın ve futbolun dünya üzerinde yayılmasıyla birlikte ortaya çıkmamıştır. [...] uygarlığa ilişkin mübadelelerdeki yaygınlaşma, modernlikten çok daha eskilere dayanmaktadır. Yine de, çağdaş dönemde kültürel aktarımın hacmi ve kapsamı önceki dönemlerdekini çok aşmıştır. İnternet ve diğer yeni teknolojilerin sağladığı olanaklar sayesinde, bireycilik, tüketicilik ve çeşitli ifade tarzları, daha önce görülmemiş bir serbestlikle ve yaygınlıkla dünyayı dolaşmaktadır. Görüntüler ve düşünceler bir yerden diğerine daha kolay ve hızlı bir şekilde gönderilebilir hale geldikçe, insanların gündelik yaşamlarını derinden etkilemektedir. Günümüzde kültürel uygulamalar çoğu kez kent ve ulus gibi sabit yerellikleri aşmakta ve sonunda egemen küresel temalarla etkileşim yoluyla yeni anlamlar kazanmaktadır. (2006:100)

Steger'in yaptığı vurgu, kültürlerarası geçişlerin hem kadim geçmişini hem de geleceğini görmemize yardımcı olmaktadır. Kültürlerarası alışverişler, henüz modern devlet ya da kapitalizm keşfedilmemişken de vardı. Küreselleşmenin bu anlamdaki katkısı, bunun daha fazla bir hacimle ve daha kolay yapılabilir hale gelmesinde aranmalıdır. Öbür taraftan, kültürlerarası geçişler, modern algının ortaya koyduğu ve ulus ve ulus-devletin ötesinin görülemediği yapıları aşmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte, modernitenin öngördüğü toplumsal ya da siyasal yapılar deforme olmakta ve kültürün hareketliliğini önleyememektedir.

Son olarak belirtilmesi gereken bir husus, küresel akışların elbette beklanılmeyen, karmaşık, çelişkili ve hatta kaos yaratan etkileri olması olasılığıdır. Bu durum kimi zaman ulus-devlet kültürünü ve kimliğini, kimi zaman kültürel dönüşümleri, kimi zamansa modernitenin kültüre ilişkin bütün algısını

etkileyecektir. Ne var ki kabul edilmesi gereken önemli bir husus küreselleşmeyle birlikte saf ya da otantik kültürlerden bahsetmenin artık mümkün olmadığı, kültürel etkileşim, değişim ve alışverişin küreselleşmeyle birlikte git gide artacağı ve bunun yönetilmesinin çok da mümkün olmadığıdır. Küreselleşmeyi ne olarak tanımlarsak tanımlayalım, kültürlerarasındaki geçişlerin ne modernite öncesi dönemlere, ne moderniteye ne de küreselleşme çağına ait olduğunu aklımızda tutmamız gerekir. Küreselleşmenin bu duruma yaptığı temel etki, kültüre ilişkin algı kalıplarını kırması ve bu geçişleri daha yoğunlaştırıp, daha kolaylaştırmasıdır. Bu aşamada kültürün hangi yönde dönüştüğüne ilişkin argümanlar, her kültürü ayrı ayrı inceleyerek elde edebileceğimiz ve Robertson'ın da dediği gibi her yerellikte oluşan farklı sentezlere bakarak görebileceğimiz sonuçlardır. Kültürel küreselleşme ya da küresel kültür argümanları hâlihazırda üzerinde tartışılan ve belli başlı çıktıları olan ama aklımızda şüpheye yer bırakan tartışmalardır. Bu kapsamda netlikle görülebilecek unsur, kültürlerin birbirleri arasında ilişkiler kurduğu ve çok yönlü geçişler sağladığıdır. Bu geçişlerin sonunun küreselleşmeyle birlikte tek dünya düzeni olacağını öngörmek mümkün değildir.

5. Hayek'te Kültür Meselesi

Giriş kısmında belirttiğimiz üzere, yukarıdaki başlıklar altında tartışılan konuların Hayek'in kültüre ilişkin görüşleriyle esas ve yakın bir ilişkisi vardır. Bu, aynı zamanda, Hayek'in kültüre ilişkin çok az şey söylediği görüşünü de tersine çevirdiğini iddia edebileceğimiz bir durumdur. Nitekim, aşağıda vereceğimiz Hayek'in görüşleri bir anlamda hem ulus-devletin kültür algısına hem de egemen yapısalcı kültür anlayışına tamamen ters ve bahsi geçen iddiayı kanıtlar niteliktedir.

Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, Hayek'in bu kapsamdaki görüşlerinin onun *özgür bir toplum* yönündeki sistematik düşüncesiyle yakından ilgili olduğudur. Bu düşüncesini ise onun *Özgürlüğün Anayasası* (Constitution of Liberty) adlı eserinde bulmak mümkündür. Hayek, bu eserinde medeniyet ve ilerlemenin ne olduğunu tartışırken sosyal evrime ilişkin görüşler ileri sürer. Ona göre medeniyet bilgiye (knowledge) ilişkin bir kavramdır. Bu bir anlamda, toplumda bilginin artmasıyla ilişkilidir. Toplumda bilgi, bireyler tarafından üretilir ve paylaşılır; yani bireyseldir ve her birey her türlü bilgiye sahip olamaz. Dolayısıyla medeniyet, bireylerin kendi edinebilecekleri bilgiden daha fazlasına sahip olabildikleri ve kendi bilgileri haricindeki başka bilgilerden faydalanabildikleri durumdur. Aslında insan zihninin gelişimi bu kapsamda medeniyetin de gelişimidir. (Hayek, 1960:22-38)

Hayek'e göre (1960:22-38) medeniyet insan üretimi olsa da insan tasarımı (dizaynı) değildir. Keza, medeniyetin gelişimi insanların cehaletinden kaynaklanır. Bu durum aynı zamanda bireysel özgürlüğün de sağlanabileceği ortamı yaratır. Çünkü bireyler amaçlarını gerçekleştirirken hatalar yaparlar ve gerçekleştirmeye çalıştıkları amaçların ucu her daim açıktır. Genelde amaçlarının ve refahlarının neye dayandığını bilemeyen bireyler bireysel özgürlük sayesinde amaçlarını gerçekleştirme fırsatı bulur ve insanın geçmişteki başarıları aslında bu bağlamda sosyal hayatı kontrol edemeyişiyile ilişkilidir. Yani aslında, Hayek ilerlemeyi medeniyete bağlar; ne var ki onun medeniyet anlayışı toplumda bilginin artması, ve bu bilginin ne tür bir işlev gördüğüyle ilişkilidir. Ona göre, bireysel olan bilgi, üretildiğinde diğer bireylerin de faydalanabileceği bir hale dönüşür ve bu bir anlamda medeniyeti yaratır; ancak medeniyet yalnızca bununla ilişkili değildir.

Hayek ilerlemeyi, *insan zekasının şekillenme ve dönüşme süreci, bildiğimiz olasılıkların, değer ve arzularımızın sürekli bir şekilde değiştiği uyum ve öğrenme süreci* olarak tanımlar. Bu kapsamda ilerleme, ne her zaman iyiye doğrudur ne de belirli bir amaç için harekete geçmektir. Hayek için ilerleme, yeni bir şeyler öğrenme adına yeni bir şeyler öğrenme süreci, yani hareket adına hareket etmektir. Dolayısıyla, doğası gereği ilerleme, planlanamaz çünkü insan aklının geleceği tahmin etmesi ve onu kasıtlı olarak şekillendirmesi mümkün değildir. Keza ilerlemenin mümkün olması da aslında bir planın olmayışına bağlıdır. Toplumda birilerinin çaba ve deneyimleri sonucu elde ettikleri bilginin etkin kullanımı ilerlemeyi mümkün kılmıştır. (Hayek, 1960: 39-53)

Hayek'in ilerleme algısı aslında bir noktada ilerlemeyi aklın keşfini ve devrimini kutsayan yaklaşıma bir itirazdır; çünkü Hayek için akıl özünde kötü olmasa da sınırları belirlenemezdir. Akıl sonsuz güce sahip, kendi gelişimini kontrol edebilen bir yapıda da değildir. Dolayısıyla ilerleme, akılla eş tutulabilecek bir şey değildir. İnsan, ilerlemeyi aslında sosyal evrimle mümkün kılmıştır ki sosyal evrim akıldan çok geleneğe dayalıdır; çünkü amaçlı, kasıtlı ve maksatlı kurumlar insan aklının dizaynı değil, onların ortak amaçsız ve ayrı eylemlerinden ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda gelenek, doğal bir seleksiyonla başarılı kurum ve alışkanlıkların yaşamasında akıldan çok daha önemli ve işlevsel bir fonksiyona sahiptir. (Hayek, 1960:54-70) Peki, bu süreçte kültür nerede, ne gibi bir işlev üstlenmektedir?

Steele (1978), Hayek'in sosyal evrim konusundaki görüşlerini, bireysel aklın rolünü minimuma indirdiği gerekçesiyle garip ve kadercı bulsa da Hayek özünde ahlâkî kuralların kültürel dönüşümünün kendiliğinden olması gerektiğini savunur. Ona göre sosyal evrim fikri kendiliğinde düzen anlayışıyla

yakından ilişkilidir. Keza, yukarıda da değindiğimiz üzere *amaçlı kurumlar gelişmelerini bir icada ya da dizayna değil, daha çok ne yaptıklarının farkında olmayan birçok insanın ayrı ayrı eylemlerine borçludur.* (Hayek, 1960: 58-59)

Hayek, sosyal evrimin Darwin'in biyolojik evrim fikrinden çok daha eski olduğunun farkındadır ve sosyal evrimde insanların fiziksel ya da kalıtsal özelliklerinin değil, başarılı kurum ve alışkanlıkların taklitlerinin doğal seleksiyona uğraması gerektiğini savunur. Buna öğrenme ve taklitle nesiller arası geçen kültürel miras da dahildir. (Hayek, 1960: 59) Hayek'in bu noktada bireysel akıl ve davranıştan üstün tuttuğu ve nesilden nesile seçilerek geçtiğine inandığı gelenekten kastının aslında kültürel pratikler olduğu da açıktır.

Bu noktada aslında Hayek'in kültür algısı da az çok belirmiş olmaktadır. Hayek'e göre kültür, ne doğal ne de yapaydır; ne genetik olarak geçer ne de tasarlanabilir. Kültür, insan aklının yaratımı değildir; fakat aklın ve kültürün eşzamanlı olarak geliştiği bir süreçtir. Edinilmiş kültürel davranışların fiziksel evrimi etkilediği gerçektir; tıpkı dil meselesinde açık olduğu gibi: Dilin ilk ortaya çıkışı genetik seleksiyonu destekleyerek beden fonetik seçiciliğine uygun konuşma aracını büyük bir gelişime uğratmıştır. Öyleyse, kültür ve genler eşzamanlı evrilir. Kültür bu bağlamda genetik özelliklerimizin seçiminde rol oynayan faktörler arasındadır. (Hayek, 1979:155-56)

Antropolog Richarson ve Boyd da Hayek'le aynı görüştedir. Onlara (2004:5) göre kültür bireylerin kendi türlerinden öğrenme, taklit ve diğer sosyal geçişlerle edindikleri davranışları etkileyebilme kapasitesine sahip bir bilgidir. Bu doğrultuda kültür ve genler doğal seleksiyon üzerinden eşzamanlı olarak evrilirler. İnsan türü, karmaşık kültür birikimine sahip tek türdür ve insana ait kültürün en önemli tek özelliği onun nesiller üzerinden, tek bir bireyin neden olamayacağı kademeli ve kümülatif bir uyum toplamına izin vermesidir. (Richarson ve Boyd, 2004:45)

Hayek'in sosyal evrim olarak bahsettiği *kültürel evrim*, daha çok mülkiyet, dürüstlük, sözleşme, mübadele, ticaret, rekabet, kazanç ve mahremiyetle ilişkili öğrenilmiş kural, norm, ahlâkî hükümler ve pratiklerin geleneksel evrimiyle ilişkilidir. Bu kurallar ne bilinçli ne de sonuçlarının analizine dayanan rasyonel bir süreçten sonra uygulanmaya başlamışlardır. Bunlar esasında doğal bir süreçte seçilerek uygulamada olan kurallardır ve uygulanmalarının en büyük nedeni başarılı olmalarıdır. Nitekim bu kuralların geniş etkilerini tamamen anlamak da mümkün değildir. Bu kuralları uygulayan grupların daha çok hayatta kaldığı ise açıktır. Başka bir deyişle kültürel evrim *grup seleksiyonu* üzerinden işlemektedir. (Hayek, 1988:25) Bu durum bir anlamda *düzenin* de ortaya çıkmasını sağlar:

...düzen insan tasarımının sonucu değil, kendiliğindedir: Düzen, insanların hoşlanmadıkları, önemini anlamadıkları, değerini bilmedikleri ancak her halükarda onları takip eden grupların evrimsel seleksiyonu aracılığıyla oldukça hızlı yayılan belirli geleneksel ve büyük ölçüde ahlâkî pratiklere kasıtsız bir şekilde uymalarıyla ortaya çıkar. (Hayek, 1988:6)

Hayek'e göre (1979:156-61) insana ait değerlerin üç ana kaynağı vardır: Bunlar genetik miras, rasyonel düşünüşün ürünü olan şeyler ve son olarak kültürdür. Kültürel evrim tarihsel olarak geçmişe gider. Öncelikle taklit ve ardından dilin gelişimiyle insanlar öğrendikleri davranış kurallarını ve kendi çevrelerine daha başarılı bir şekilde uyum sağlamalarını sağlayan yasaları aktarmayı başarmışlardır. Akıl daha sonradan devreye girmiştir, böylelikle bir davranış kuralları geleneği, onu öğrenen insanlardan bağımsız olarak, insan hayatını yönetmeye başlamıştır. Kültürün evriminde birçok adım bazı bireylerin bazı geleneksel kuralları yıkarak yeni davranış şekilleri geliştirmeyle mümkün olmuştur. Bu elbette bu bireylerin yeni davranış şekillerinin daha iyi olduklarını anladıklarından değil, yalnızca duruma daha muvaffak olduklarındanıdır.

Özetlemek gerekirse, Hayek için kültürel evrim, biyolojik evrimin aksine, edinilmiş karakteristiklerdir. İnsan genleri ile kültür eşzamanlı evrilir ve gelişir; ne var ki bu her daim başarıyla sonuçlanmaz. Taklit ve sosyal öğrenme gibi fiziksel kapasiteler kültürel davranışın aktarımını mümkün kılar. Aktarılan kültürel davranışlar arasında en önemlisi farklı durumlarda grup içindeki bireylerin ne yapacaklarını tahmin etmelerine izin veren ortak kurallar ve sosyal normlardır. Bu tarz kurallar aslında düzeni yaratan kurallardır.

Uzun zaman boyunca korunmuş ve gelenek haline dönüşmüş düzenin kuralları rekabet sonucu seleksiyona uğrarlar. Kültürel seleksiyon bu bağlamda grup seleksiyonunun bir çeşididir. Kültürel grup seleksiyonu tarafından seleksiyona uğramış gelenekler biyolojik evrim tarafından seleksiyona uğratılan içgüdülerden farklı ve genelde üstündür. Öte yandan kültürel grup seleksiyonu sayesinde korunmuş gelenekler akli mümkün kılar ve bu gelenekler aslında insan aklından üstündürler. Kültür, insan zihninin asla farkında olmayacağı şartlara uyumu mümkün kılar. Biyolojik ve kültürel evrim özellikle ortaya çıkma hızlarında birbirinden farklı olsa da aynı seleksiyon ilkesine dayanırlar: Evrim bir hayatta kalma ve üreme meselesidir.

Hayek'in toplum algısı evrimci düzlemedir. Ona göre toplumun evrimleşmesi ilk başta farklı amaçlarla ya da tamamen kaza sonucu uygulanan ve içinden çıktıkları grupta diğer kurallar üzerinde hüküm sürdükleri için korunmuş olan pratikler sürecidir (Hayek, 1972:8-9) Kültürel normlar, sosyal evriminin bir parçası ve kendiliğinden bir düzen olarak toplumda aslında grupların hayatta kalma başarısı gösterme güdülerine hizmet ettikleri için

kendiliğinden ortaya çıkmış, bu başarıya katkı sağlamayanlarının kendiliğinden yok olmuş olduğu; yani sosyal seleksiyona uğramış ve zaman içinde başarılı olanlarının gelenek haline dönüştüğü kurallardır. Bu kapsamda bir işlev üstledikleri kesindir ve özünde insan ürünü ancak insan tasarımı olmayan kurallardır. Hayek için bu tarz kurallar aklın icat ettiği kurallardan daha üstündür ve içlerinde tarihsel deneyimleri barındırdıkları için aklın hesap edemeyeceği ve aslında önemini anlamayacağı bir niteliktedir. Dolayısıyla, aklı yücelten ve aklın herşeyi kontrol edip şekillendirebileceğine inanan bütün yaklaşımların kültür meselesine bakış açısı bu bağlamda kültürün bir şekilde kontrol edilip, şekillendirilebileceğini savunur ve bu kapsamda Hayek'e göre hatalıdır; çünkü Hayek'e göre kendiliğinden bir düzen olan kültür, kendi normlarını tarihsel süreçte evrilerek oluşturmuş ve bu süreçte aklın tasarım gücü rol oynamamıştır. Nitekim, kültür açısından bu tarz bir tasarım girişimi de hiçbir zaman başarılı olamamıştır.

Yukarıdaki başlıkların her birine tek tek dönecek olursak, Hayek'in kültür algısının kültürün toplumsal boyutunu içine alan ancak bireylerin rolünü oldukça önemseyen bir yapıda olduğu söylenebilir. Ona göre, kültürel kuralların nesilden nesile ve toplumdan topluma geçişi ve alışverişi tıpkı malların piyasadaki mübadelesi gibi kendiliğinden, yani insanların müdahale edemediği süreçlerle gerçekleşir. Bir anlamda bir bilgi aktarım süreci olan kültürel geçişler (alışverişler) hiçbir otoritenin merkezi olarak kontrol edemeyeceği, keza böyle bir kapasitesinin de olmadığı bir süreçtir. Toplumdaki bireysel bilginin merkezi olarak kontrol edilemeyeceğini en başta kabul eden Hayek'in bu kapsamdaki ikinci sorunsalı düzenin nasıl ortaya çıktığıdır ki Hayek, kültürel normların oluşturduğu düzenin evrimsel bir süreçte, insanlar arasındaki ilişkiler sonucu ve deneyimlerin getirileriyle, müdahaleye gerek duyulmadan ortaya çıktığına inanır. Dolayısıyla Hayek için,

1. kültür insan üretimi ancak insan tasarımı olmayan kendiliğinden bir düzendir;
2. nesilden nesile ya da toplumdan topluma kültürel geçişler doğal bir o kadar da önemli süreçlerdir; çünkü bunlar insanların hayatta kalma içgüdülerinin sonucu olarak tarihsel deneyimin sosyal seleksiyon yoluyla aktarımıdır;
3. küreselleşmenin bugün yaptığı, yapısalcıların iddia ettiğinin tam aksine küresel kültürün hegemonyasını inşa etmek değil, kültürlerarası geçişleri daha yoğun ve hızlı bir hale getirmektir. Doğal olarak geçişkenliğe sahip kültürün küreselleşme bağlamında yaşadığı dönüşüm bu anlamda yeni ancak olağanüstü değildir;

4. herşeyden önemlisi, kültür bir misyona sahip değildir. Kültürün hegemonya kurma aracı olduğunu iddia eden yaklaşımlar Hayek'in görüşlerinde değer bulmaz; çünkü Hayek için kültür grupların hayatta kalma araçlarından biridir;
5. ulus-devletin kültüre yüklediği ayrıştırıcılık görevi yalnızca onun siyasal amaçlarıyla ilişkili ve kültüre atfedilebilecek bir özellik değildir. Kültürün ana işlevi farklılık yaratmaktan ziyade insanların dünyayı anlamlandırma çabalarına karşılık vermektir. Bundan da önemlisi, ulus-devletin kültürün kontrol edilip şekillendirilebileceğine olan inancı Hayek açısından kabul edilmesi imkansız görünen anlayışlardan biridir.

Sonuç

Hayek, çalışmalarında kültür meselesine geniş bir yer ayırmış değildir. Kültüre ilişkin derinlemesine ve uzun tartışmalar yapmaz ancak bu onun kültür konusuna tamamen ilgisiz olduğu anlamına da gelmez. Hayek için kültür, bir sosyal evrim meselesidir. Hayek'te sosyal evrim insanların genetik özelliklerin ya da insanların kendilerinin doğal seleksiyona uğraması değil, insan ürünü olan ancak insan tasarımı olmayan ve tarihsel başarı gösterip hayatta kalmış kurumların önemi üzerine kuruludur ki bu durum sınırlı olan akla üstündür. Kültür de bu anlamda hayatta kalmış bir normlar bütünüdür. İnsanlar kültürün kurallarını akıllarıyla her zaman anlayabilecek kapasitede değildirler. Daha da önemlisi, insan aklı kültürü kontrol edip şekillendirebilecek yeterlilikte değildir. Dolayısıyla kültür gibi kendiliğinden bir düzeni kontrol edip şekillendireceğini düşünen her inanç hatalıdır. Nitekim, tarih boyunca kültürü merkezi bir şekilde yönetebilen hiçbir mekanizma söz konusu olmamıştır.

Kültür, insanların dünyayı anlamlandırma çabalarının doğal bir ürünüdür. Bu bağlamda aslında bir bilgi sürecidir. Bilgi, toplumda bireysel olarak üretilir ancak toplumun diğer üyeleri üretilen bu bilgiyi paylaşırlar. Bilgi paylaşıldığında bireyler kendi başlarına edinemeyecekleri bilgilere de sahip olup kendilerinin olmayan bilgiden faydalanma şansı bulurlar. Bu aslında insan doğasının doğal bir eğilimidir. Kültürlerarası geçiş ve alışverişler de aslında malların piyasadaki mübadelesi gibi, kültürel bilgi ve kodların mübadelesidir ve piyasanın üstlendiği işlevin aynısını üstlenir: Barışçıl süreçler yaratmak. Dolayısıyla kültüre bir misyon yüklenecekse o misyon ancak insanın doğal olarak ürettiği ve paylaştığı kültürün bireyler arasında barışçıl bir anlamlandırma çabası olduğudur. Tıpkı piyasa gibi kültüre yapılacak her müdahale de bu doğal süreci sekteye uğratıp, öngörülmeven sonuçlara yol açabilir ve aslında sonuçta başarısızlığa mahkumdur. Bu, herşeyden öte *özgür bir toplumun* yaratılmasına müdahaledir.

Referanslar

- Akçiçek, A. (2009). Türkiye'nin Linç Kültürü, Münferit Olaylar Dizisi, Halkın Haklı Tepkisi ya da Milli Refleks Hali, www.ardaakcicek.blogspot.com 14.06.2012
- Bauman, Zygmunt. (2003 [1991]). *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*, Hazırlayan Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Hardt M. & Negri A. (2001). *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hayek, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*, Chicago:University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1973). *Law, Legislation and Liberty*, Vol. 1, Rules and Order, London: Routledge.
- Hayek, F. A. (1979). *Law, Legislation and Liberty*, Vol. 3, The Political Order of a Free People, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1988). In: Bartley, W. W. (ed.), The Fatal Conceit, Vol. 1, *The Collected Works of F. A. Hayek*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (2004). *Kölelik Yolu*, Çev. Turhan Feyzioğlu, Ankara: Liberte Yayınları.
- McGrew, A. (1992). A Global Society?, *Modernity and Its Features, Understanding Modern Societies, An Introduction Book 4*, UK: The Open University, pp. 61-116.
- Ortiz, F. (1995). *Cuban Counterpoint: Tabacco and Sugar*, Durham, NC: Duke University Press.
- Richerson, P, R. Boyd. (2004). *Not By Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*, Chicago: University of Chicago Press.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Çev. Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Schmitt, Carl. (2006 [1932]). *Siyasal Kavramı*, Çev. Ece Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları
- Steele, R. (1987). Hayek's Theory of Cultural Group Selection, *Journal of Libertarian Studies*, Issue 8, pp. 171-95.
- Steger, M. B. (2006). *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür*, Çev. Arzu Eker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Williams, R. (1993). *Kültür*, Çev. Suavi Aydın, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.